

Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»
The Eastern-European Institute, Kafedra Ukrajinovnavstva
University «L'viv Stavropigion»

Віктор Ідзьо

**Візантійська християнська держава
в IV-XV століттях**

Івано-Франківськ “СІМІК”, 2015

**Друкується за рішенням Вченої Ради
Національного науково-дослідного Інституту Українознавства
МОН України, протокол № 5, від 4 квітня 2008 р.**

Наукова праця директора Інституту Східної Європи, завідувача Кафедрою українознавства Університету «Львівський Ставропігійон» доктора історичних наук, професора, академіка Академії Наук Вищої Школи України Віктора Ідзя «Візантійська християнська держава в IV-XV століттях» вивчає державну, релігійну та культурну спадщину Візантійської імперії, яка мала великий вплив на формування та розвиток державної, культурної та релігійної спадщини українського народу.

Джерельна база праці «Візантійська християнська держава в IV-XV століттях» на глибоко-науковому фактичному матеріалі, які автор проаналізував з наукових перекладів, вчених Росії та України, відтворюють маловідомі, а той призабуті сторінки історії розвитку Візантійської християнської держави в IV-XV століттях.

Окрім державно-християнської спадщини Візантійської імперії в праці «Візантійська християнська держава в IV-XV століттях» проаналізовано візантійську книжну культуру та античні традиції IV-XV століттях, які проливають світло на розвиток Візантійської імперії в IV-XV століттях та проблема зародження, становлення християнської культури, яка була державною в Візантійській імперії у продовж IV-XV століть.

Зібрана та проаналізована літературна та культурна спадщина Візантійської християнської держави за період IV-XV століть, науково-історичний матеріал, почерпнутий в українських та російських перекладачів візантійської літератури та культури, дали можливість у праці «Візантійська християнська держава в IV-XV століттях» вискласти науковий і фактологічний матеріал по апробованій проблемі.

Слід наголосити, що наукова праця «Візантійська християнська держава в IV-XV століттях» є унікальною джерельною базою у вивченні візантійської державної та християнсько-релігійної традиції, яка профункціонувала з IV по XV століття і яка вплинула на зародження та становлення української християнської державності, літератури та культури.

Рецензенти:

Я.Калакура-доктор історичних наук, професор Київського національного університету, академік Академії Наук Вищої Школи України.

П.Кононенко-доктор філологічних наук, професор, віце-президент академії Академії Наук Вищої Школи України, академік УАПН, академік МСАН.

М.Недюха - доктор філософських наук, професор, академік Академії Наук Вищої Школи України, завідувач сектору методології Інституту Законодавства Верховної Ради України.

О.Огірко-доктор філософських наук, професор кафедри філософії Львівської національної академії ветеринарної медицини ім. С.З.Гжицького.

Зміст

Візантійська імперія - історія, релігія, політика, економіка та розвиток феодального господарства в IV-VII століттях нашої ери.....	4
Історія розвитку Візантійської імперії з IV по IX століття за “Хронографією” Феофана.....	10
Візантійська імперія в епоху формування ранньо-феодальної державності в слов’ян-українців у V-VII століттях.....	16
Візантійська імперія в VII-VIII століттях.....	24
Особливості розвитку Візантійської імперії в IX-XII століттях.....	35
Візантійська імперія в XII-XV століттях та проблема збереження літературної та культурної спадщини.....	42

Візантійська імперія - історія, релігія, політика, економіка та розвиток феодалного господарства в IV-VII століттях нашої ери.

Розглядаючи головним чином ранній розвиток Візантійської держави з IV по VII століття нашої ери, слід сконцентрувати вістря дослідження на розвитку політичної, економічної та релігійної організації.

За сукупністю проаналізованих всіх наявних візантійських джерел, у тому числі археологічних, становлення Візантійської держави слід прослідковувати з IV століття.

Як бачимо, у IV-VI століттях нашої ери Візантійська держава почала своє становлення на фундаменті пізньоантичної та рабовласницької Римської імперії, традиції якої з урахуванням нового християнського часу, вона в IV столітті нашої ери, намагалася продовжити[11, с.3-30].

Однак, внаслідок перенесення столиці з Риму в місто Візантій, та прийняття християнства, як державної релігії імператором Костянтином Великим, нова пізньоантична рабовласницька імперія почала перетворюватися внаслідок політичних та релігійних змін в феодалну середньовічну монархію[9, с.225-227].

Особливі труднощі на етапі становлення Візантійської імперії, як в Європі та в Азії, проходили в IV-VI століттях у час перехідного періоду від язичництва до християнства, тобто, в час краху римської рабовласницької системи і зародження феодалних відносин[10, с.33-34].

Власне в цей час проходило становлення державної системи Візантійської імперії, шляхом еволюції та змін у соціально-економічних структурах, передусім, створенням нової феодалної економічної системи. Власне, на фоні цих змін в одній із ключових політичних та економічних систем тогочасної Європи проглядаються ознаки нових феодалних відносин на прикладі політико-економічних та релігійних відносин у Візантійській імперії, християнсько-феодалні структури якої, кристалізують юстиніанівську і пізньоюстиніанівську епохи[6, с.3-22].

Як засвідчують джерела, до часу утвердження на престолі імператора Юстиніана I (527-565рр.), Візантія уже півтора століття

розвивалася по-особливому, відмінному від Західно-Римського, феодальному зразку[10, с.30-33].

До цього часу, за період IV-V століть нашої ери, Візантійська імперія остаточно кристалізувалась політично, економічно та релігійно в окрему велику державу, на позитивних феодальних і християнських принципах, доказавши тим самим всій Європі, в першу чергу Західно-Римській імперській системі, свою високу політичну життєздатність, яка з часу візантійського імператора Юстиніана I стає в Європі та Азії найагресивнішою[5, с.36-37].

Головною причиною візантійського політичного та економічного зростання було те, що рабство було замінене ще в пізньоримський час на форму вільнішого економічного господарювання “колонат”, який розвивав, як сільське, так і міське господарство, що давало Візантійській імперії можливість швидкого економічного росту. На цій економічній базі, концентрації багатств, зміцнилась військово-бюрократична панівна верства Візантійської імперії на чолі з імператором. Уже в кінці V на початку VI століття нашої ери склалась і політично зміцнилась військово-бюрократична візантійська монархія. Зміцнення військово-політичної машини зробило Візантійську державу агресивною. Швидке проникнення Візантійської імперії і захоплення всього Балканського півострова, Малої Азії, Північної Месопотамії, Сирії, Палестини, Єгипту, Криту, Кіпру, Родосу, всіх островів Східного Середземномор'я, а також Причорномор'я та Дністро-Дунайських земель в VI столітті нашої ери, було наслідком швидкого військового зростання могутності Візантійської імперії. В цей час візантійська армія була добре навченою, організованою і нараховувала близько 250-300 тисяч воїнів, серед яких були і слов'яни, які проживали на територіях Лівобережжя Дунаю та у Дністро-Дунайському міжріччі[4, с.27-47].

Власне в цей час весь Балканський пів-острів, який пережив економічний розквіт у IV-V століттях в цілому вважався внутрішніми землями візантійців і складав уже внутрішню економічну структуру Візантійської імперії. Провінціями в VI столітті нашої ери візантійцями вважалися: Єгипет, Фракія, Підення Македонія та регіон Дуная, де стояли міста Вінодобони (Відень), Сінгідумун (Белград). Як і кожна частина Візантійської

імперії, слов'янські землі Балкан, які входили до Візантійської імперії, склали власну соціально-політичну, економічну та культурно-релігійну структуру. Внаслідок кристалізації політичної і особливо релігійної та товаро-грошової систем, Візантійська імперія в V-VI століттях набуває рис єдиного візантійського суспільства, особливо це видно на прикладі християнсько-релігійної організації, яка розвивалася як політично-релігійна, так і економічна структури. Швидке становлення та розвиток християнських інститутів, підкріплений військово-політичною владою, яка виживала рабство законами імператора Феодосія II (408-450рр.) та Юстиніана I (527-565рр.), кристалізувало єдиний візантійський народ[7, с. 33-50].

Внаслідок таких соціальних реформ і кристалізації, з інституту рабства, інституту колоната в V-VI столітті нашої ери, в основному раби з своїми господарствами, стають колонами, тобто вільною категорією селян, що підняло рівень сільського господарства в Візантійській імперії[11, с.3-30].

Слід наголосити, що окрім приватного, в тому числі патриціального, господарства великих землевласників, активно в IV-VI століттях нашої ери, розвивається державне (імператорське) та церковно-монастирське господарство, де останнє, особливо з V століття нашої ери, отримало від імператора особливо привілейований статус[8, с. 14-15].

У V-VI століттях зростають і сенаторські землеволодіння, володіння багатих міщан, особливо поблизу міста Костянтінополя. Всі верстви населення починають впливати на політику візантійських імператорів. Тому вже імператор Юстиніан I, щоб обмежити патриціїв, сенаторів та купців багатих візантійських міст від впливу на політичні процеси в Візантійській державі, віддає перевагу церковній організації, яка постійно підтримує, оскільки вона є єдиною надійною опорою імператорської влади. Імператор Юстиніан I віддає церковно-монастирському кліру Православної церкви великі землеволодіння. Власне з цього часу, щоб обмежити роль світських магнатів у Візантійській державі, імператори підвищують роль Православної Церкви[8, с.17-18].

В епоху імператора Юстиніана I (527-565рр.), розширюються землеволодіння і військової аристократії. Візантійські джерела засвідчують, що політика імператора

Юстиніана I була скерована на те, щоб могутня військова візантійська система була привілейованою в державі. Внаслідок сильної військово-політичної системи імператору Юстиніану I вдалося зміцнити становище Візантійської імперії майже в усій Європі та Азії, де всі ключові земельні надбання були сконцентровані в руках військової знаті[4, с.27-47].

Звернем увагу на саму імператорську владу, яка за візантійськими законами була спадковою. За концепцією Візантійської держави, імператор - ідеал державної влади, можновладець, який захищає християнські ідеали на усьому Європейському та Азіатському континентах. Його урядовці та васали повинні дбати за все християнське візантійське суспільство та державу. Всі візантійські можновладці, як світські так і духовні, за візантійськими законами, державні люди[2, с.8-9].

За таких обставин, Православною церквою, опікувався і захищав сам імператор, оскільки, як наголошувалось в візантійських законах: "Народ законом переніс на імператора всю свою владу і майно". Однак, як засвідчує практика, кожний візантійський імператор опирався на довірених йому людей, яких набирив на "державну службу", яка при імператорському палаці була центральним органом в управлінні Візантійською імперією в VI-X століттях[1, с.5-9].

Вишуканою в Візантійській імперії була і податкова система, яка обкладала податками всіх без винятку громадян, окрім тих, які знаходилися на державній службі. Ця імператорська податкова служба, що 15 років робила опис всього майна всіх громадян, що давало можливість імператорам мати завжди до послуг повну державну скарбницю. У цей же час військова влада знаходилася, з волі імператора, у розпорядженні п'яти військових магістрів. Візантійська армія, за свідченням джерел, поділялася на внутрішні мобільні та прикордонні війська, які охороняли Візантійську імперію від нападів сусідів. У мирний час візантійська армія нараховувала від 250 до 300 тисяч воїнів[4, с.27-47].

Таким чином, розглянувши соціально-економічну і громадсько-політичну та релігійну системи Візантійської імперії за період її становлення з IV по VII століття, можемо наголосити, що протягом цього великого періоду, охопленого великою працею,

всіх верств візантійського суспільства, Візантійська імперія активно розвивалася. Без цього розвитку неможливо було б з'ясувати процеси впливу ранньо-візантійського суспільства феодальної Візантійської держави, її релігійно-політичного інституту, християнської церкви, на сусідів, зокрема, слов'ян. Власне в цю епоху у візантійському суспільстві проходив процес відмирання рабовласницької і зародження феодальної формації. Власне ця епоха, яка розглядається на яскравому прикладі Візантійської держави IV-VII століть, засвідчує перехід ранньо-візантійського суспільства від язичництва до християнства[3, с.225-276].

Таким чином, у висновок нашого дослідження наголосимо, що з IV по VII століття проходило поступове становлення Візантійської християнської держави, яка зуміла відмінити рабовласницьку і перейти на феодальну систему політичної влади та господарювання, відійти від класичного римського язичництва та рабства і утвердити вільну сільську громаду і християнство як державну релігію. Всі вище виложені аспекти розвитку Візантійської держави є актуальними сьогодні і потребують подальшого дослідження[8, с.100-101].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Багрянородный К. Об управлении империей. - М., 1987.
- 2.Грохова В. Место Византии в типологии европейского феодализма. Византийский Временник. - М.,1979. - Т.40.
- 3.Ідзьо В. Ранньослов'янське суспільство, ранньослов'янська державність та зародження і становлення християнства на території України. - Львів "Агенція Релігійної Інформації", 2001.
- 4.Иванов С.А. Оборона Византии и география "варварских" вторжений через Дунай в первой половине VI в. Византийский Временник. - М.,1983. - Т.44.
- 5.Иванов О.В., Литаврин Г.Г. Славяне и Византия. Ранне-феодальные государства на Балканах VI-XII вв. - Москва "Наука", 1985.
- 6.Курбатов Г.Л. К проблеме перехода от античности к феодализму в Византии. В кн. Проблемы социальной структуры византийского общества. - Л.,1980. - Вып.3.
- 7.Лебедева Г.Е. Кодексы Феодосия и Юстиниана об источниках рабства. Византийский Временник.- М., 1973. - Т.35.
- 8.Литаврин Г.Г. Ранне-феодальные государства на Балканах VI-XII вв. - Москва "Наука", 1985.
- 9.Сюзюмов М.Я. Право и суд в Византии в IV-VII вв. - Л., 1998. - Т.39.
- 10.Сюзюмов М.Я. Историческая роль Византии и ее место во всемирной истории. Византийский Временник. - М.,1968. - Т.29.
- 11.Удальцова З.В., Осипова К.А. Отличительные черты феодальных отношений в Византии. (Постановка проблемы). Византийский Временник. - М.,1974. - Т.36.

Історія розвитку Візантійської імперії з IV по IX століття за “Хронографією” Феофана.

В цій роботі досліджується та аналізується “Хронографія” Феофана IX століття, яка складена та написана в ранньовізантійській традиції і висвітлює процеси розвитку Візантійської імперії починаючи з III-IV по IX століття. “Хронографія” Феофана тісно пов’язана з класичними зразками античної літератури, їй відома епоха зародження та становлення Візантійської імперії в III-IV століттях та і її розвиток в V-VII століттях. Як відомо “Хронографія” Феофана складалася в період епохи іконоборства (730-843рр.), коли візантійське суспільство було збурене релігійним та політичним протистоянням[5, с.48-110].

Власне в цей час, високоосвідчені візантійці, в другій половині VIII початку IX століть, внаслідок певного культурного спаду в Візантійській імперії, що позначено малою кількістю історичних джерел та літератури, цікавитися ранньою історією Візантії, так званою епохою імператора Костянтина Великого III-IV століть. Власне для потреб візантійців, у VIII-IX століттях, для отримання знань з історії Візантії, й була відтворена Феофаном “Хронографія”[7, с. 5-135].

Як бачимо із проаналізованих історичних досліджень, після епохи візантійського середньовіччя та після упадку Візантійської імперії, культурою Візантійської імперії і зокрема історією, “Хронографією” Феофана, вчені почали цікавитися починаючи з XVII століття в основному для з’ясування історичних осіб ранньо-середньовічної Візантійської імперії, оскільки автор “Хронографії” у своєму творі намагався подати своє світобачення, опираючись на доступні в його час джерела, на минулу і відому, йому, сучасну історію Візантії, в якій він намагався показати всі відомі йому соціально-економічні, політичні і культурно-релігійні процеси, особливо життя та правління імператорів- іконоборців [10, s. 535-537].

Слід наголосити, що “Хронографія” Феофана є твором цілком нейтральних поглядів, однак в ній яскраво виражені всі ознаки монашої хроніки іконофільського характеру. Автор передусім прив’язаний до ідеологів християнства епохи імператора Костянтина Великого, засновника Візантійської імперії

та тих імператорів, які відстоювали іконо шанування, а також великих візантійців різних епох, до яких належали такі великі візантійські світила, як Іоан Дамаскін (675-749рр.), Феодор Студит (759-826рр.), патріарх Никифор (806-815рр.). Однак, як бачимо із твору, іконофільство це приватна позиція Феофана, а в основі твору поставлена проблема суперечки про ікони та розповіді про правління імператорів-іконоборців, тобто про конкретний час між 717 та 787 роками[6, с.396-398].

Слід наголосити, що в цілому “Хронографія” Феофана відтворює та розвиває історію Візантійської імперії з 284 по 813 роки і розповідає про життя та діяльність візантійських імператорів, піддає критиці тих візантійських імператорів, які не дотримувались візантійської політичної та релігійної традиції, яку започаткував в IV столітті, перший імператор і засновник Візантійської імперії, Костянтин Великий[3, с. 176-178].

Як бачимо із текстів, в цілому “Хронографія” Феофана проглядається через його біографію, та коло визначних представників візантійського суспільства з якими він підтримував найтісніші відносини. Основним джерелом біографії Феофана є “Життя Святого”, яке було видане К. де Боором у другому томі “Хронографії” та доповнене К.Крумбахером, який видав “Панегирик Феофану”[9, s.583-625].

Як засвідчено візантійськими джерелами, Феофан народився в 760 році в Костянтинополі в сім’ї багатого і високопоставленого візантійського можновладця, який був стратигом феми Егейського моря. Його батько був дуже наближеним до імператорського двору. Коли батько помер в 3 річному віці то опікуном йому був сам імператор-іконборець Костянтин VII (741-775рр.). В 18 літньому віці Феофан одружується з Мегало, дочкою патрикія Льва, близького сановника до імператора Льва IV (775-780рр.). Після смерті імператора Льва, Феофан і Мегало роздають свої багатства бідним і вступають в монастирі, Мегало в монастир на одному і Принцових островів, Феофан в монастир, який належав його батьку на південному побережжі Пропонтіди біля Сіргіана. Через деякий час Феофан засновує монастир “Великого поля” на острові Калонім на північ від Сіргіана і стає його ігуменом. “Житіє Мефодія” та інші візантійські джерела розповідають про участь

Феофана в VII Вселенському Соборі в Нікеї в 787 році. В монастирський період свого життя Феофан займається переписуванням стародавніх візантійських книг, переважно релігійних та історичних, звідки черпав інформацію про історію Візантійської імперії IV-VIII, яку в подальшому виклав в своїй “Хронографії”. З відновленням іконоборської політики в час правління імператора Льва V (813-820рр.), Феофан, як послідовний іконошанувальник був кинутий імператором Львом V в тюрму на два роки після чого був засланий на о. Самофракію, де й святий скоро помер після приїзду на острів 12 березня 818 року[8, с.17-18].

З’ясувавши основні штрихи біографії Феофана перейдемо до аналізу його історичного твору “Хронографії”, оскільки завдання нашого дослідження полягає не тільки у з’ясуванні біографії Феофана та його творчості, а й визначення його місця та ролі в розвитку історичної літератури в ранній Візантійській імперії, оскільки до нього були у візантійській історичній думці такі великі письменники, як Прокопій Кесарійський, Агафій, Феофілакт Сімокатта. Як бачимо із твору “Хронографія”, Феофану були добре відомі всі твори своїх великих візантійських попередників, які він використовував, цитував і опирався при написанні своєї “Хронографії”[4, с.132-136].

Свій твір Феофан починає з розповіді про константинопольського патріарха Тарасія (784-806рр.), людину мудру і багатознаючу, який: ”прочитав багато хронік та хронографів і досконало вивчивши їх. Константинопольський патріарх Тарасій (784-806рр.), як наголошував Феофан, створив “Коротку Хронографію від Адама до Діоклетіана”, імператора римлян, який був гонителем ранніх християн”[2, с.307-318].

Розповівши про всіх стародавніх імператорів, Феофан описав всіх Вселенських Архієреїв, хто в який час займав визначні посади. Таким чином розповівши про всіх візантійських імператорів і церковних ієрархів, Феофан у вступній частині познайомив візантійськи світських та релігійних інтелектуалів з попередніми епохами до візантійської та ранньовізантійської історії. У вступній частині свого твору, Феофан, також розкрив проблему зародження та становлення християнства у Візантійській імперії. Як бачимо Феофан, як і всі інші імениті

візантійські попередники, які писали свою історію “Від створення Світу” вкладаючи могутнє історичне минуле для опису життя та діяльності Візантійської держави, її правителів, релігійних діячів та кращих представників візантійського народу, в такому ж стилі, створив свою “Хронографія”, що дає право наголошувати, що Феофан теж у свій час, був великим історіографом Візантійської імперії[2, с. 307-318].

Розповідаючи про візантійських імператорів та імператорську владу починаючи з IV століття, а тобто з імператора Костянтина Великого, Феофан, у своїй “Хронографії” завжди намагається показувати дорогу по якій імператор повинен пройти, щоб стати ідеальним християнським володарем. Практично в описах про всіх імператорів, яких він, однак по різному характеризує, Феофан проводить одну і ту саму ідею згідно якої, візантійським імператор повинен бути добрим християнським володарем дбаючим за своїх християнських підданих. Таким чином в своїй “Хронографії” Феофан розвиває історико-філософську ідею про доброго імператора-християнина. Він наголошує, що всі імператори, починаючи з Костянтина Великого зобов’язались розбудовувати Візантійську імперію і християнську віру, а також підтримувати зразкові взаємовідносини між імператорською владою та підданими. Для втілення своєї ідеї Феофан змодельовав образи всіх тих імператорів з їх конкретною діяльністю, які дійсно зв’язувалися в його концепцію та світобаченням і діяльність яких була позитивно оцінена візантійським суспільством[1, с.155-157].

Як бачимо із “Хронографії” Феофана він подаючи прекрасні автобіографічні оповіді про Костянтина Великого, його маму Олену в подальшому характеризує всіх візантійських імператорів, де одних він восхваляє, а діяльність інших засуджує. Своїм критичним ставленням та оцінкою, Феофан вводить елемент опозиції до імператорської влади, хоча ідеалізує владу першого імператора Костянтина Великого, в рівень до якого, не ставить жодного із візантійських імператорів[7, с.125-134].

Таким чином, у висновок нашого дослідження наголосимо, що історичний твір Феофана “Хронографія” є видатним візантійським історико-літературним та філософським твором, який характеризує історію Візантійської імперії, передусім

імператорів з IV по IX століття. Феофан подає візантійську історичну епопею, як реалістичний та критичний пам'ятник візантійської історичної літератури. В своїй “Хронографії” Феофан в дусі свого часу, проаналізувавши і досконало вивчивши всю історичну літературу з III-IV століть, розвиває своє розуміння політичної влади та християнських цінностей, які потрібні Візантійській імперії та візантійському суспільству. Ідеалізуючи імператора Костянтина Великого та його діяльність в час заснування Візантійської імперії у IV столітті, Феофан критично відноситься до імператорів, які правили Візантійською імперією в V-VI і особливо в VII-VIII століттях та на початку IX століття, особливо імператорів-іконоборців. Своєю “Хронографією” Феофан намагається ввести в візантійське суспільство нову громадську думку, яка б не міняла традицій розвитку візантійського християнського суспільства, відбивала вже стале світобачення нової феодальної Візантії. Феофан, через призму розглянутої історії IV-VIII століть бачив, що на початку IX століття в візантійському суспільстві зароджувалися нові політичні, соціально-економічні та культурно-релігійні цінності, видозмінюється і структура Візантійської імперії та імператорської влади. Йдучи в ногу з часом, Феофан намагається подати для оновленого суспільства свій історичний розвиток подій в Візантійській імперії, свою “Хронографію”, яка заставляє вже кожного візантійця критично відноситись до своєї історії та діяльності імператорської влади, взяти активну участь у формуванні цінностей нового візантійського суспільства[4, с.132-136].

Таким чином у висновок можна наголосити, що йдучи в ногу з часом та розвитком феодалізму в Візантійській імперії, та знаючи історію Візантії IV-IX століть, своїм написання “Хронографії”, Феофан намагався в новій ситуації по новому написати і з'ясувати історію Візантійської імперії в контексті з Всесвітню історію. Він поставив перед собою завдання - відродити та втілити нове світобачення, у візантійському суспільстві, що Візантійська імперія знову вступає в свій “золотий вік”, яким він вважав час правління, зразкового християнського володаря, засновника Візантійської імперії у IV столітті, Костянтина Великого[8,с.17-18].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Аверинцев С.С. На перекрестке литературных традиций. Византийская литература: истоки и творческие принципы. Вопросы литературы. - М., 1973. - №2.
- 2.Дестунис Г. Заметки по тексту Феофанова Временника. - Византийский Временник. - М.,1894, № I.
- 3.Ідзьо В.С. Візантійська держава - історія, релігія, політика, економіка та розвиток феодального господарства в IV-VII ст. н. е. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 4.Ідзьо В.С. Візантійська література в IV-XV століттях, та проблема зародження та становлення християнської культури. Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2004. - Т.VI.
- 5.Сюзюмов М.Я. Проблемы иконоборчества в Византии. Ученые записки Свердловского государственного педагогического Института. - Средловск, 1948. - Вып. 4.
- 6.Успенский К.Н. Очерки по истории иконоборческого движения в Византийской империи в VIII-IX вв.: Феофан и его "Хронография". Византийский Вестник. - М., 1950. - № 3.
- 7.Чичуров И.С. Место "Хронографии" Феофана в ранневизантийской исторической традиции (IV-IX вв.). Древнейшие государства на территории СССР. - М.,1981.
- 8.Чичуров И.С. Византийские исторические сочинения: "Хронография Феофана", "Бревиарий", Никифора (тексты, перевод, комментарий). - М., 1980.
- 9.Krumbaher K. Ein Ditrthyrambus auf den Ghronisten Theophanes. - SBAW. - Philos. - Philol.- Hist. - Cl. 4 (1896).
- 10.Moravcsik Gy. Byzantinoturcica. - Berlin, 1958. - Bd.I.

Візантійська імперія в епоху формування ранньо-феодальної державності в слов'ян-українців у V-VII століттях.

З відновленням незалежності України інтерес до історії взаємовідносин Візантійської імперії та слов'янсько-українського етносу та державності в контексті візантійської спадщини українського народу, швидко виріс. Передусім таке зацікавлення виросло не тільки в незалежних слов'янських країнах, але і в світовій науковій літературі та Україні, де взаємовідносини Візантійської імперії з українським народом та українською феодальною державністю в політичному контексті не з'ясовувалися[9, с.4-6].

Вчені попередніх епох в загальних рисах приділяли увагу взаємовідносинам Візантійської імперії з слов'янським світом на території України, однак що стосується взаємовідносин слов'ян-українців та їх політично-державних утворень, то ця проблема вивчалася навіть українською прогресивною історіографією мимобіжно[17, с.3-5].

Проблема, яку буде з'ясовано, це взаємовідносини ранньо-візантійської держави з державними утвореннями слов'янського світу в контексті всесторонніх взаємовідносин Візантійської імперії з народом слов'ян-українців, його ранньо-феодальною державністю, яка концентрувалася на території України. Попробуємо з'ясувати проблему етнічної самосвідомості в контексті соціально-економічного і державно-політичного та релігійного розвитку слов'ян-українців, що проживали на території сучасної України і розвивалися під політико-християнським впливом Візантійської імперії[9, с.4-6].

Передусім наголосимо, що внаслідок кристалізації Візантійської імперії в сусідстві з територією слов'ян-українців (Карпатський регіон, Подністров'я, Побужжя, Подніпров'я) і впливом своєї торгово-політичної та релігійної організації на територію України, ми проглядаємо в цей час зародження і становлення ранньо-феодальної державності у великих народів (Антів, Склавівів), що проживали на території України, про що засвідчили і ранні візантійські літописці. Як засвідчують візантійські джерела, сусідство Візантійської імперії з слов'янськими народами-державами вело до розвитку феодальної

формації, що проглядається на прикладі ранньо-візантійського суспільства, в якому внаслідок взаємопроникнення з варварами, зокрема з слов'янами, зароджується феномен нового візантійського політичного ладу. Власне феодалізм, як наголошував іт візантійський історик і філософ Феофан, був принесений сусідніми варварами-слов'янами[13, с.4-5].

Тому дане дослідження спрямоване на з'ясування питання етногенезу взаємовідносин ранньо-візантійської імперської традиції з політичними утвореннями українців-слов'ян території України, становленню релігійно-християнських, торгово-політичних взаємовідносин, які так яскраво проглядаються через призму візантійських джерел з IV по XV століття[18, с. 12-23].

Як засвідчують візантійські джерела і сукупність наукових напрацювань, слід наголосити, що слов'яни-українці території України та регіонів Дністро-Подунав'я в III-IV століттях входили в зону спочатку римської торгово-політичної системи, а опісля з IV-VI століть, Візантійської імперії. Як засвідчують візантійські джерела вся ця територія з 80 років IV-VI століття була заселена слов'янами, які своїми великими народами простягалися до території України. Вперше візантійський імператор Іраклій у VII столітті наголошував на хрещенні у 640 році візантійцями хорватів-слов'ян[13, с.5].

Внаслідок інтенсивного розвитку в V-VI століттях Візантії, як феодальної імперії її міжнародні зв'язки з державними утвореннями українців-слов'ян значно посилились, що дало можливість прискорити становлення ранньо-феодальної державності на території України, зокрема в царстві Антів та королівстві Склавінів[19, с.3-30].

Так ми знаємо, що в подальшому розвитку в сусідстві з Візантійською імперією ровинулись могутнє Болгарське царство та Київська Русь. Щоб зрозуміти проници взаємопроникнення візантійської та української культур слід зрозуміти принципи на яких базувалося це взаємопроникнення, це передусім пізньо-антична спадщина українців-слов'ян яка поширився на територію Балкан та України в VI столітті нашої ери[13, с.4-5].

Характерно, що на таких же, щоправда більш глибоких, можна наголосити, ключових, критеріях в епоху середньовіччя розпочала своє сходження в VI-VII століттях і Візантійська

імперія. Як видно із пізньо-античної і східноримської епохи, яку всеціло ввібрала в себе візантійська державна і культурно-релігійна система, Візантія кристалізувалась, як держава на сукупності пізньо-античних та пізньо-римських політичних державних та культурно-релігійних християнських традиціях[12, с.3-21].

Однак слід наголосити, що Візантійська імперія еволюціонувала внаслідок швидких економічних і соціальних змін, внаслідок розвитку феодалізму та податкової системи, що прослідковується в V-VI століттях, особливо в епоху імператора Юстиніана I (527-565 рр.). Власне в цей час Візантійська імперія поширює свій політичний, релігійний та торгово-економічний вплив на схід і північ в район Карпат та Подунав'я. Власне в цей час Візантійська імперія своєю військово-політичною та релігійною системою простягає свій вплив на територію України. Візантійська імперія закріплюється в усті Дунаю, Причорномор'ї та Криму, веде політичний та релігійний діалог з українцями-слов'янами Прикарпаття та Подністров'я, зокрема з давньоукраїнською державою “Великою чи Білою Хорватією” з якою у VII столітті в епоху імператора Іраклія (601-630 рр.), укладає військово-політичний союз проти “Аварського каганату”, про що в історичному екскурсі засвідчив у своїй праці “Про управління імперією”, візантійський імператор X століття Костянтин Багрянородний. Костянтин Багрянородний в X столітті, опираючись на архів імператорської канцелярії, відтворив події політичних взаємовідносин Візантійської імперії та “Великої чи Білої Хорватії” у VII столітті, наголосивши, що в 640 році слов'яни-хорвати внаслідок хрещення Візантійською імперією, створили з нею першу релігійну унію[1, с.68-74; с.334-338; с.375-376; 6, с.177-180].

Отже у VII столітті нашої ери процес взаємовідносин між візантійцями та українцями-слов'янами прискорився оскільки весь південь Причорномор'я та устя Дунаю здавна був заселений греками, а місцеве варварське населення було елліннізоване. Тому прихід військово-політичної, економічної та християнсько-релігійної системи Візантійської імперії в регіон Нижнього Подунав'я, Подністров'я та Причорномор'я був швидким, вся місцева військово-політична та релігійна система швидко

підчинилася політичному та християнсько-релігійному правлінню візантійців[15, с.33-34].

Проникнення Візантійської імперії в Причорномор'я та Дністро-Дунайські землі в VI-VII століттях нашої ери було наслідком швидкого військового зростання могутності Візантійської імперії. В цей час добре організована візантійська армія нараховувала 250-300 тисяч воїнів, серед яких на службі у візантійських імператорів були і слов'яни, які проживали на території Лівобережжя Дунаю та Дністро-Дунайському міжріччі[10, с. 27-47].

За таких обставин конкретизуємо взамовідносини Візантійської імперії та військово-політичних державних утворень українців-слов'ян Склавінів та Антів III-V століттях нашої ери, та “Великої чи Білої Хорватії” VI-X які своєю етно-політичною основою концентрувались та території сучасної України і очолювали соціально-економічні та політичні процеси розвитку українського етносу[8, с.124-137].

Як засвідчують візантійські джерела, політичні та економічні інтереси українців-слов'ян (Склавіни-Прикарпатська група українців, Анти Бужсько-Дніпровська група українців), “Великої чи Білої Хорватії” та Київської Русі та Візантійської імперії стикаються на Дунаї в VI-XIII століттях нашої ери[11, с. 208-209].

Для розгляду проблеми взаємовідносин українців-слов'ян від венедів до Київської Русі слід взяти до уваги концепцію археолога В.Барана, який розглянув взаємовідносини візантійців та українців уже з V-VI до епохи Української держави IX-XIV[4, с.88-89]. Археологічні джерела, за археологічними напрацюваннями археолога В.Барана, засвідчують присутність візантійців і українців-слов'ян на території Подунав'я у V-VI століттях нашої ери[14, с.5- 48; с.188 - 191].

Однак ряд вчених кристалізують слов'ян на цих землях в більш раніший час. Вони виділяють їх в конгломераті гетів і визначають проживання слов'ян на Лівобережжі Дунаю в пізньоримську епоху, а тобто у III-IV століттях нашої ери[5, с.220-247].

Слід наголосити, що взаємовідносини між українцями-слов'янами та Візантійською імперією зафіксували візантійські дієписці вже в кінці V століття нашої ери. Так в “Діалогах”

Псевдокесарія, він називає слов'ян їх етнонімом і визначає їх місце проживання на Дунаї[3, с.29-49].

Якщо врахувати, що чітко зафіксовані археологічно поселення слов'ян на Дунаї і в IV столітті нашої ери, то можна з впевненістю сказати, що саме проникнення і вступ у безпосередній торгово-економічний та політичний контакт з Візантійською імперією в українців-слов'ян на Дунаї проходив не пізніше V столітті нашої ери[13, с.5-8].

До такого висновку нас приводять свідчення Пріска Панійського в посольстві до двору Атілли, де автор як очевидець вживає українське слово “мед”, та “страва”. Такіж слова вживає і готський історик Йордан, що дає право вважати, як наголошують лінгвісти, на українському походженні слів цього ареалу, що потребує подальшого дослідження в контексті вивчення мовних українсько-візантійських взаємин[7, с.72-85].

Слід наголосити, що готський історик Йордан уже в VI столітті нашої ери чітко означував в українському етнічному просторі дві великі регіональні етногрупи українського етносу склавів та антів розселюючи їх склавів від Вісли - Дунаю до Дністра і антів від Дністра до Дніпра, де останні просували до Подунав'я. Йордан наголошував, що у склавів і анти, одна, мають одну праукраїнську мову, культуру, одні релігійні вірування. Вони не відрізняються побутом, політичним, суспільним веденням господарства. Власне весь цей народ, наголошував археолог Б.Тимошук, як засвідчують археологічні джерела, не змінюється на протязі середньовіччя і простягаються своїми старожитностями в епоху Київської Русі, у якій вже чітко фіксуються, як українські мовні та культурні старожитності[16, с.6-7], іншого культурного впливу на територію України, як наголошує український археолог В.Баран, в статті “Він венедів до українців” не було. Археологічні джерела сьогодні дають право говорити, що розвиток українського етносу проходив в рамках пражсько-корчацької та пражсько-пеньківської археологічної культур, які охоплювали територію від Дніпра до Дунаю. Власне і їх так яскраво характеризують візантійські джерела[1, с. 68-74; с.334-338; с.375-376].

Сума всіх джерел та фактологічного матеріалу напрацьованих археологічною наукою, сьогодні вже вказують

історичний шлях українського етносу від конгломерату венедів до протоукраїнських народів склавнів та антів VI-V століть до “Великої чи Білої Хорватії” VI-X століть в сусідстві з Римською та Візантійською імперією, де остання своїм християнським впливом у VI-VII століттях нашої ери кристалізувала в Україні-Русі у IX-X століттях візантійське християнство, на державному рівні, що є предметом подальшого наукового дослідження[2, с.68-74].

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран В.Д. Від венедів до українців. Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2001. - Т.І.
Багрянородный К. Об управлении империей. - М., 1989.
2. Баран В.Д. Анти, Сіверяни чи Русь? Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2001. - Т.І.
3. Баришин Ф. Када и где су написани Псеудо-Цезаријеви Дијалози. - ЗРВИ, 1952. - Т.І.
4. Брайчевський М.Ю. Проблема славяно - византийских отношений до IX в. в советской литературе последних десятилетий. - Византийский Временник. - М., 1963. - Т.22.
5. Брайчевський М.Ю. Славяне в Подунавье и на Балканах в VI-VIII вв. В кн.: Славяне на Днестре на Дунае. - Киев, 1983.
6. Вакуленко Л.В. Поселение позднеримского времени у с. Сокол и некоторые вопросы славянского этногенеза. В кн.: Славяне на Днестре на Дунае. - Киев, 1983.
7. Гиндин. Л.А. К хронологии и характеру славянизации Карпато - Балканского пространства. По лингвистическим и филологическим данным). В кн.: Формирование раннефеодальных славянских народностей. - М., 1981.
8. Грушевський М. Анти ("Avrai", "Antes"). Уривок з історії України-Русі. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. - Львів. XXI, I.
9. Ідзьо В. Античні, римські та візантійські джерела про історію українців - слов'ян. Історія України - Львів, 2003.
10. Иванов С.А. Оборона Византии и география "варварских" вторжений через Дунай в первой половине VI в. - Византийский Временник. - М., 1983. - Т.44.
11. Королюк В.Д. Основные проблемы формирования государственности и народностей славян Восточной и Центральной Европы. В кн.: Становление раннефеодальных славянских государств.- Киев, 1972.
12. Курбатов Г.Л. К проблеме перехода от античности к феодализму в Византии. В кн.: Проблемы социальной структуры византийского общества. - Л., 1980. - Вып.3.
13. Ранне-феодальные государства на Балканах VI - XII вв. - Москва "Наука", 1985.

14.Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян. В кн.: Славяне на Днестре на Дунае. - Киев, 1983.

Приходько О.М. К вопросу о присутствии антов в Карпато - Дунайских землях. В кн.: Славяне на Днестре на Дунае. - Киев,1983.

15.Сюзюмов М.Я. Историческая роль Византии и ее место во всемирной истории. - Византийский Временник. - М.,1968. - Т.29.

16.Тимощук Б.А. Восточнославянская община. - М., 1990.

17.Удальцова З.В. Византия и Западная Европа: (Типологические наблюдения). - Москва. - ВО., 1977.

18.Удальцова З.В., Гутнова Е.В. К вопросу о типологии феодализма в Западной и Юго - Западной Европе. В кн.: Юго - Восточная Европа в эпоху феодализма. - Кишинёв, 1973.

19.Удальцова З.В., К.А.Осипова. Отличительные черты феодальных отношений в Византии. (Постановка проблемы). Византийский Временник. - М.,1974. - Т.36.

Візантійська імперія в VII-VIII століттях.

В цьому дослідженні буде розглянуто політичну та соціально-економічну систему розвитку Візантійської імперії в VII-VIII століттях, в час коли слов'янські конгломерати в тому числі й українці, знаходились з нею у найтісніших взаємовідносинах. Без з'ясування цього питання не можна уявити собі візантійське суспільство, його вплив на українців-слов'ян, як і вплив слов'ян на Візантію[3, с.168-172].

Методологічно підхід до вивчення цієї проблеми та розгляду ступеня феодального розвитку Візантійського суспільства і багаточисельних слов'янських держав буде вірний, якщо буде прийнято за аксіому історичну істину, згідно якої візантійська державність та суспільство перейшло в розвитку від рабовласницької держави до феодальної, а слов'янська від общинного ладу до феодального[4, с.176-178].

За таких обставин у візантійців у VII столітті нашої ери внаслідок швидкого економічного розвитку попередніх століть, та еволюції соціально-економічних та політичних інститутів, в яких кристалізувався "ідеальний феномен феодального ладу", його конкретні форми та інститути, які могли вже в VII столітті реально впливати на ранньо-феодальне суспільство українців-слов'ян[7, с.99- 100].

Візантійська імперія, починаючи з VII століття нашої ери, набуває класичної феодальної форми, стандарт якої відбивається на всьому обширі Європи та більшій частині Азії, внаслідок скорочення Візантійської держави та концентрації феодалізму в лоні власного візантійського народу з своєю власною мовою, культурою та літературою[8, с.77-109].

Як засвідчують візантійські джерела, та висновки сучасної історичної науки, в VII столітті Візантійська імперія хоча переживає трагедію в зв'язку з новим нашествям варварів "аварів" та інших германських та слов'янських народів, однак власне в цей час проходить модернізація візантійського феодалізму, його військово-політичної та економічної системи. Хоча територія Візантійської імперії скорочується втриє і стають пустирями прекрасні землі, а багато міст лежить в руїнах та запустінні і влада візантійського імператора на цих землях є номінальною, а еліта,

яка втекла з провінцій в Костянтинополь, починає концентрувати в одному великому центрі, візантійський інтелект, який вдосконалюючи закони, правову систему, військову організацію з метою, відновлення традиційної могутності Візантійської держави[10, с.23-41].

Як бачимо на початку VII століття Візантійська імперія втрачає землі в Італії, які захоплюють лангобарди. Під контролем візантійського імператора на початку VII століття залишилися тільки область Равенни, Рим, південь Апенінського півострова та острів Сіцилія. У другій половині 30-х початку 40-х років VII століття в результаті арабських завоювань Візантією були втрачені південно-східна частина Малоазійського півострова, зокрема: Месопотамія, Сирія, Палестина та Єгипет. Таким чином Візантія в VII столітті основні свої території концентрувала в Європі де на Дунаї співіснувала з слов'янами, прийшлими аварами та германами: гепідами, та лангобардами. Що стосується її території в Малій Азії, то демографічна ситуація тут була стабільна, лише в центрально-малоазійській частині в результаті візантійсько-перських війн виросла чисельність вірменського населення внаслідок арабського завоювання. Власне в цей час візантійці ведуть постійні війни у цьому регіоні, спочатку з персами, а потім з арабами. Слід наголосити, що Візантійській імперії вдалося зберегти у цьому регіоні майже всі свої провінції і традиційну, як політичну так і соціально-економічну систему господарювання. Однак, внаслідок війни ослабнув контроль центральної влади і в цьому регіоні, що дозволило цим провінціям вести самостійну економічну політику[11, с. 18-48].

Внаслідок великих військових нападів на Візантію в Європі, як авар, слов'ян так і германців, та на сході персів, та арабів, центральна візантійська влада, імператор, намагаються зберегти велике і середнє селянське землеволодіння. Аграрна політика Візантійської імперії стає гнучкою, вона остаточно скасовує рабство, оскільки останнє не давало позитивних результатів у землеробстві. Власне в цей час, наголошував російський дослідник Г.Літаврін: "Візантійська імперія остаточно в аграрному секторі, ліквідувавши рабство і зробивши землероба вільним, стає феодальною державою"[7, с.99-102].

Така політика Костянтинополя дала можливість у тяжкий для Візантійської імперії час нападів “аварів”, внаслідок зменшення державних податків та феодалізації сільського господарства, збільшити число великих, середніх та малих земельних власників. Слід наголосити, що внаслідок звільнення з рабства всіх селян, зменшення тиску Візантійської держави на ремісників та селян, податків та державних повинностей, вільне селянство стало основною базою колосального феодалного скачка у розвитку феодалного виробництва сільськогосподарської продукції[5, с.198, с.211-212].

Таким чином, внаслідок війни, та поступок імператорської влади, феодална система у візантійському селі суттєво змінилася, про що наголошує в II розділі “Землеробський Закон” Візантійської імперії VII-VIII століть, який давав право самостійно вирішувати сільським мешканцям питання землеволодіння і землекористування. За таких обставин місцеві землеробські громади не тільки зміцнилися, але й відродили у великій мірі продажу сільськогосподарської продукції для потреб центральної влади. Внаслідок вчасно прийнятого “Сільськогосподарського Закону”, який зміцнив сільську візантійську громаду, кожний селянин був особисто вільний, мав свою землю по фіксованій межі, мав особливе право продажу своєї продукції як місцевій так і імператорській владі по фіксованій ціні[1, с.98-128].

За таких обставин візантійське село в VIII столітті почало багатіти внаслідок того, що влада видавши візантійській громаді привілей, заохотила зростання її могутності, включивши візантійську громаду у товаро-грошові відносини з державою, згідно яких Візантійська держава в першу чергу купувала продукти у власних виробників, а пізніше іноземні товари. Як бачимо із візантійських джерел, у VIII столітті візантійські сільські громади вже є дуже багатими. Прикладом такого багатого сільського хазяїна є літописний господар VIII століття нашої ери, Філарет, який володів 50-ма участками землі, 12 тисячама овець, сотнею пар волів, 800 коней, окрім ослів, мулів і робочих коней, його поля зрошувалися водними каналами[10, с.23-41].

Слід наголосити, що власне в цей час зміцнюються і церковно-монастирські та імператорські землеволодіння та володіння знаті в Фракії, Греції, Малій Азії. І хоча всі вони

регулюються візантійським правом і на них працюють вільні люди, вони добре організовані на товаро-грошових відносинах, де землероби-робітники отримують за свою працю товар або гроші. Таким самим чином як імператорські землі, було організоване землеволодіння і оброблення землі у військової та адміністративної знаті. В ході реорганізації земельних господарств Візантійська держава затвердила свою владу на всі покинуті селянами землі, з яких створила фонд державних земель які використовувала для розселення “варварів”, які бажали бути підданими Візантійської імперії та платити податки. Також вільні землі роздавались особам, які перебували на військовій службі[7, с.104- 105].

Слід наголосити на церковно-монастирському землеволодінні, оскільки воно найбільш централізоване і задокументоване. Як бачимо із церковних документів церковно-монастирські землеволодіння у VII-VIII століттях були значними, як в центральній частині Візантійської імперії, так і на околицях столиці Константинополя, в Фракії, Греції, Вірменії та Малій Азії. Такі великі церковні землеволодіння налякали у VIII столітті імператорську владу і заставили її різним шляхом позбавити Православну Церкву економічних надприбудків. Так в ході “іконоборної боротьби” проти Православної Церкви, яку очолив сам імператор, були відібрані не тільки землі на яких буяло землеробське життя, але й землі на яких церква облаштувала майстерні, млини, сади, рибні господарства, бані. Всі ці землі стали власністю імператора[9, с. 23-54].

Такий наступ імператорської влади на церковно-монастирські землеволодіння проходив внаслідок недостатків фінансів, а також внаслідок введення нових податкових законів, які почали поширюватися і на церковно-монастирські землі. Однак ключові земельні латифундії Православної Церкви все ж таки вдалось зберегти. Як бачимо із візантійських документів, всі земельні надбання, які мала у своєму розпорядженні Православна Церква в VIII столітті фактивно були збережені і в IX столітті[15, с.509-516].

Однак, імператор Никифор I Генік у 802-811 роках знову відібрав у Православної Церкви, як помістя вищого духовенства

так і великі землеволодіння, хоча ця акція була короткочасною і не послідовною[4, с. 176-178].

Всі акції імператорської влади у VII-VIII століттях були не послідовними, оскільки міста ще були в упадку та розвалинах. В цей час збереглись лише великі торгово-економічні центри, такі як Костянтинополь, Фессалоніка, Ефес, Нікея, Аморій, Анкіра. Слід наголосити, що в VIII столітті тільки ці міста в повній мірі налагодили взаємовідносини з сільським населенням, сприяли розширенню торгово-економічних взаємовідносин імперії з регіонами Європи та Азії. Власне в цей час Візантійська держава стала гарантом торгових взаємовідносин, які проводились на основі візантійської грошової системи. Міста Візантії за умов частих нападів варварів у VII-VIII століттях зберігали з землеробською громадою стабільні торгово-економічні взаємовідносини. У більшій мірі вони теж вели своє господарство і зберігали напіваграрний статус[7, с.106-107].

Як засвідчують візантійські джерела, у VII-VIII століттях в Візантійській імперії видозмінюється і соціальна структура суспільства. В цей час більшість населення в імперії складало вільне селянство, ремісники і торгівців, які концентрували свою діяльність у великих містах. Величезну роль, в кристалізації громадської думки відіграло вільне населення, а також духовенство та монашество, яке суттєво впливало на світобачення візантійського суспільства. Власне в цей час візантійські імператори шукали опору в духовенстві, щоб спонукати суспільство вести активне господарство та нести службу в візантійській армії[12, с.477- 489].

Найбільш складним питанням в соціальній структурі візантійського суспільства в VII-VIII століттях є питання структури управління провінціями. Як бачимо із свідчень візантійських джерел, сенаторське управління внаслідок нападів варварів не виправдало себе, оскільки сенатори, які управляли провінціями не змогли організувати їх захист. За таких обставин провінції, їх аристократія, власники великих земельних володінь отримали від нападів великі збитки, тому на початку VII століття управління провінціями переходить від сенаторів, земельної місцевої аристократії, до військової знаті, яка користувалася в оточенні імператора великою повагою. Така військово-політична

структура імператорської влади формується у жорстоких війнах і утверджується у час правління імператора Фоки в 602-610 роках. В цей час стара земельна аристократія, імператорські чиновники, змушені задля утримання в суспільстві панівного становища, перебирати на себе керівництво у візантійській армії. Такі вжиті заходи імператорами дали можливість Візантійській імперії, залучити для боротьби проти нападів варварів всі резерви візантійського суспільства[7, с.108].

Слід наголосити, що в цей час, імператорській владі вдалося підчинити інтересам Візантійської держави найбільш чисельний клас суспільства, візантійське вільне селянство. Мобілізувавши в армію все селянство, імператорська влада зуміла спочатку зупинити просування варварів, а опісля розгромити їх основні військові сили. Відновлена влада візантійського імператора над Малою Азією, Сирією та Єгиптом давала можливість нагромадження великих грошових резервів на які утримували велику найману армію. Власне в цей час були відкинуті авари, укладений довготривалий мир з Персією, однак новий натиск арабів привів до втрати Сирії, Палестини, Месопотамії та Єгипту. З другої сторони на Балканах у VII-VIII століттях утверджуються слов'яни, а опісля в IX столітті велику загрозу Візантійській імперії складають болгари. За таких обставин Візантійській імперії вдалося утвердитися в Фракії та Македонії, стабілізувати відносини на візантійсько-арабському кордоні. Така стабілізація візантійського суспільства, коли суспільство признавало владу імператора, пройшло за умов зведення до мініму податків, які утискували вільне селянство. Особливо великими пільгами користувалися селяни, які служили в візантійській армії і отримали великі земельні наділи від імператора за військову службу. Як засвідчують джерела в VII-VIII століття внаслідок великих воєн Візантійської імперії у пільговому становищі опинилися великі області і території в Фракії, Македонії, Середній Греції та Пелопонесі[6, с. 56-77].

Як бачимо із свідчень візантійських джерел всі ці реформи об'єктивно сприяли перетворенню в VII-VIII століттях Візантії у феодальну монархію, а отже нашествя варварів мали свої плюси та мінуси, де до позитивного слід віднести швидку феодалізацію візантійського суспільства та Візантійської державної влади. Всі ці

процеси дозволили з'єднати воедино структуру імператорської влади та все селянство, яке особливо в VII-VIII столітті відчувало себе вільним. Така з'єднаність імперської влади та селянства сприяла утвердженню та зміцненню імператорської земельної аристократії на місцях. Як бачимо із візантійських джерел, велика земельна аристократія зуміла у такій ситуації максимально використати своє становище, зокрема, їй вдалося узурпувати найвищу імператорську владу. Так один із представників цієї найвищої землевласницької знаті, Лев III, Ісавр, у 717 році захопив імператорський престол і проголосив себе імператором. Розуміючи, що його владі буде протистояти військова аристократія великих областей (фем) він почав дробити великі області на велику кількість округів, надаючи великі права у них великим землевласникам. Власне ця боротьба у VIII столітті і визначає специфіку розвитку феодалізму в Візантійській імперії, яка потребує подальшого дослідження[7, с.110].

За таких обставин центральний апарат імператорської влади в VII-VIII століттях притерпів суттєвих змін передусім у зменшенні чиновницького апарату. Зникла і пишність церемоніалу та витрати на урочисті церемонії імператорського двору. Скорочення чиновництва зменшило боротьбу угруповань пануючого класу за владу. В цей час в апараті влади вкорінилась військова знать, яка не бачила іншого шляху, як впровадження рішень та наказів імператора, окрім військового. За таких обставин військові чиновники всіх рангів посилили свою роль, як в центральній владі так і в провінціях. Як засвідчують візантійські джерела, як в столиці так і на місцях посилилась роль поліції, яка після імператорської влади стала другою владою в Візантійській державі. Поліція стала правлячою і в Костянтинополі і відповідала за охорону імператора, а також збереження порядку і забезпечення виконання законів імперії. Сам імператор у більшій мірі виступав в ролі головнокомандувача та полководця візантійської армії, яка боролася як з зовнішніми ворогами так і з сепаратистськими рухами в країні[13, р.161-184; р. 123-173].

В цей же час візантійські імператори утверджують свою владу над всією християнською церковною організацією, а непокірних римських пап відправляють в заслання. Однак, це був лиш початок підчинення церковної ієрархії світській владі

візантійського імператора. Спочатку імператори зміцнили авторитет імператорської влади і затвердили, зі згоди пап, право обрання Костантинопольського патріарха. За таких обставин за період VII століття було змінено 15 непокірних костянтинопольських патріархів, декілька римських пап, голос, яких не був в цей час чутний на Босфорі, оскільки їх було відправлено в заслання. За таких обставин імператор Іраклій прийняв пишний титул “Василевса Ромеїв” наголошуючи на спадковості своєї влади від Олександра Македонського. Що стосується взаємовідносин з християнською церквою, то спочатку імператор називав себе “Рабом Христа”, потім “Сином Церкви”, тоді коли його приемники вже називали себе “Василевсами Імперії” та “Захисниками віри христової”. Війна імператорської влади в VII-VIII з “іконборцями” остаточно поставила владу візантійського імператора вище влади християнських ієрархів. В цей час зміцнення імператорської влади проходить за рахунок розділення влади на військову та цивільну, при чому імператори надають більше прав цивільній адміністрації ніж військовій. За таких обставин уже при імператорі Іраклії вводиться “фемна система”, яка повинна була утверджувати правопорядок та законність імператорської влади передусім в районах, які межували з арабами, персами, слов’янами та германами. В фемах повинні були концентруватися військові сили для оборони проти ворогів. Феми повинні були сповіщати центральний уряд про напад ворогів на Візантійську імперію[14, р.145-180].

В цей же час в європейських володіннях перша військова фема була організована в 680 році на території Фракії, вістря її діяльності було направлено на захист кордонів Візантійської імперії проти Болгарського царства. Слід наголосити, що військову фему взагалі очолював стратиг, який скоро переріс у правителя провінції, де самі назви провінцій почали називатися фемами. Такі територіально-адміністративні назви в Візантійській імперії були запроваджені в різних областях, відносно їхнього адміністративного зростання, в VII-VIII століттях. В VIII столітті стратиги фем посилюють свою владу і починають претендувати на імператорську владу. Так в 717 році стратиг Анатолійської феми Лев (III) Ісавр (717-741рр.) захопив Костянтинополь і проголосив себе візантійським імператором. Власне він, знаючи

налаштованість фем проти імператорської влади, а опісля його син імператор Костянтин V (741-775 рр.) проводили курс на зміцнення імператорської і обмеження влади стратигів фем. Як засвідчують джерела імператор Лев III був у проведенні своєї політики безоглядним, оскільки військові перемоги над арабами та болгарами зміцнили його становище, тому опозиція в середині країни теж була розгромлена за допомогою військової сили. Лев III у своє правління відновлює культ імператорської влади та структуру римських судів, та норми римського права, як і законодавчі акти часів імператора Юстиніана. За таких обставин Візантійська імперія в поступальному розвитку почала топтатися на місці. Особливо це стало очевидно за імператора Костянтина V, який своїм правлінням наклав великий гніт на селян і зробив тим самим працю землероба неперспективною. Костянтин V знову надав всю владу в Візантійській імперії придворній бюрократії та військовій знаті[16, s. 19-28; s.45-49].

У висновок дослідження, яке проведено на прикладі візантійського суспільства в VII-VIII століть, слід наголосити, що в Візантійській імперії в кінці VIII століття утверджувався податковий гніт, та закріпачення селян, який привів в час правління імператора Никифора I (802-811рр.) до послаблення та кризи імператорської влади. Візантійське селянство в таких умовах не змогло стати опорою військово-політичної бюрократичної машини, не змогло стати гарантом у забезпеченні матеріальних ресурсів та підтримати армію без пільг та зниження податків для сільського господарства. В цей же час в кінці VIII століття, як засвідчує аналіз візантійських джерела, центр економічного та політичного зростання переходить із Візантії в Західну Європу, де вільне землеробство почало стрімко зростати і тим самим поступово розвивати виробничі феодальні відносини[2, с.198-211].

Всі наявні проаналізовані візантійські джерела дають право наголосувати, що Західна Європа в кінці VIII століття по темпах феодального розвитку почала переганяти Візантійську імперію, порівняльний аналіз розвитку яких, є метою подальшого дослідження[7, с.116].

Список використаних джерел та літератури:

1. Византийский Земледельческий Закон. Текст, исследование комментарий подготовили Липшиц Е.Э., Медведев И.П., Пиотровская Е.К. - Л., 1984.
2. Гюнтер З., Корсунский А. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. - М., 1984.
3. Ідзьо В.С. Взаємовідносини Візантійської імперії та слов'янських держав Склавинів і Антів з території України на ранній стадії формування українського народу та української державності. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.IV.
4. Ідзьо В.С. Візантійська держава - історія, релігія, політика економіка та розвиток феодального господарства в IV-VII ст. н.е. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.IV.
5. Корсунский А., Гюнтер Р. Упадок и загибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. - М., 1984.
6. Лебедева Г.Л., Курбатов Г.Л. Город и государство в Византии в эпоху перехода от античности к феодализму. В кн: Город и государство в древних обществах. - Л., 1982.
7. Литаврин Г.Г. Ранне - феодальное общество на Балканах VI-XII веках. - М., 1985.
8. Литаврин Г.Г. История Византии. - М., 1967. - Гл.: I, II, III.
- Г.Г. Литаврин. Византийское общество и государство в X-XI вв. - М., 1977.
9. Литаврин Г.Г. Особенности социальной структуры византийского крестьянства в IX-XII вв. - М., 1985.
10. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии в IV-VIII веках. - Ленинград, 1976.
11. Липшиц Е.Э. Очерки истории византийского общества и культуры. - М., 1961.
12. Wilkelmann F. Kirche und Gesellschaft in Byzanz vom Ende des 6. Bis zum Beginn des 8. Jh. - Klio, 1979. - Т.59.
13. Haldon J.F. Some remark on the Background to the Iconoclast Controversy. BSI, 1977. - Т.38 (2).
- Haldon J.F. Der bysantische Bilderstreit. - Leipzig, 1980.

14. Guillard R. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. L'Épargne de la Ville. - BSI, 1980. T.41 (2).
15. Kopstein H. Zur Veränderung der Agrarverhältnisse in Byzanz vom 6. zum 8. - Ethnographisch - Archäologische Zeitschrift, 1979.
16. Janin R. Constantinople byzantine. - Paris, 1964.
- Zakythinos D. Byzantinische Geschichte, 324. - 1971. - Wien. - Köln. - Graz, 1979.

Особливості розвитку Візантійської імперії в IX-XII століттях.

Згідно свідчень проаналізованих візантійських джерел, політичний та соціально-економічний огляд візантійського суспільства в IX столітті слід розпочати з правління імператора Никифора I (802-811рр.), який активно проводив політику підкорення слов'ян. Він зумів розгромити повсталі слов'ян Пелопонесу та перевести в Македонію переселенців-греків із других фем. В цей же час імператор Никифор I провів конфіскацію володінь у регіональних магнатів та обклав їх ще більшими податками. Подальший тиск на візантійські провінції був зумовлений повстанням Фоми-Слов'янина, та виступами павликіан, іконоборців, які були жорстоко придушені імператором. В 843 році іконопоклоніння було відновлено і вся столична і фемна знать об'єдналась навколо імператора у боротьбі з вільним селянством, експлуатація якого знову почала проводитися великою кількістю чиновників.

Як бачимо у IX столітті відновлюється абсолютна централізація влади візантійського імператора, що надовго визначило розвиток Візантійської імперії, оскільки селянство стало основою бюрократичного Костянтинопольського апарату, яке забезпечуючи його матеріальними ресурсами та людьми для армії, відіграло велику роль в суспільстві.

Не дивлячись на ослаблення фемної знаті, селянство ще знаходилося в регіонах під її впливом. З метою вивільнити селян з під впливу місцевої аристократії в 20-х роках X століття виходить ряд імператорських указів, які намагаються захистити селянські землеволодіння від великих податків регіональних володарів.

Ці укази “Македонської династії” дозволили набирати з селян воїнів для візантійської армії. Селянам які йшли в армію було дозволено довгостроковий викуп землі терміном на 30 чи 40 років.

Якщо селянин не зумів викупити цю землю, і продовжував служити в армії, то ця земля селянину-воїну дарувалась імператором за службу.

Як бачимо із джерел в Візантійській імперії в IX-X століттях було три види земельної власності:

- 1) велика і дрібна селянська власність,
- 2) державна імператорська,
- 3) громадська власність[1, с.5-42].

Як засвідчують візантійські джерела, в XI-XII століттях у “візантійському праві” на земельну власність проходять великі зміни, в цей час вона має три види:

- 1) велике феодальне землеволодіння;
- 2) селянське господарство залежне від великої феодальної власності;
- 3) незалежне селянське господарство[14, s.509-516].

Основним податком, який селяни вносили в візантійську скарбницю в X-XI століттях були продукти, передусім зерно, а пізніше гроші. Його розміри залежали від розмірів володінь. Візантійські господарі повинні були також платити податки із інших сільськогосподарських об’єктів, якими володіли: пасовищ, пасік, млинів, рибних ставів, маслинних гаїв, тощо. Візантійські ж селяни повинні в цю епоху були виконувати повинності: брати участь в будівництві та ремонті доріг, фортець, мостів, військових кораблів. Вільні селяни, поселення яких знаходились біля доріг, зобов’язані були обслуговувати пошту, надавати транспот та продукти чиновникам, членам іноземних посольств та кур’ерам.

В цей же час у Візантійській імперії феодальне землеволодіння складається декількома шляхами.

Перше - це шляхом роздачі імператором вільних земель своїм чиновникам.

Друге - внаслідок скуплення багатіями общинних земель.

Третє - внаслідок захоплення державними чиновниками земель вільного селянства і перетворення цих земель у приватну власність, особливо це стало відчутно в XII столітті. Така ситуація вела до повного зубожіння візантійських селян[4, с.35-37].

В цілому в цей час у Візантійській імперії земельні володіння перетворюються в незалежні феодальні князівства. Вони набирають статус феодального маєтку і утворюють васально-ленну систему. Характерна особливість візантійських помість заключається в тому, що вони не формувалися як в західній Європі навколо замків. Самі володарі в більшій мірі проживали в містах, а в місцях своїх маєтків утримували помісні садиби в яких проживали в час сезонних робіт.

Слід наголосити, що з середини IX до XII століття візантійське місто переживало бурхливий розквіт, в ньому буяли торгово-грошові відносини, міські ринки, ярмарки. На морському побережжі розвивалась широка міжнародна торгівля. В цей час сильно зміцніли товаро-грошові відносини між містом та селом. Візантійське купецтво вело широкомаштабну міжнародну торгівлю на усьому обширі Чорного та Середземного морів[11, s.477-489].

Внаслідок широкої торгівлі та надприбутків, в ці процеси активно у XI столітті стала втручатися візантійська адміністрація, яка почала обкладати успішне купецтво великими податками. За таких обставин в кінці XI століття внаслідок поборів у Візантійській імперії почала занепадати торгівля, передусім це видно із торгово-економічних відносин в Константинополі в якому виробництво стало втрачати свої позиції та значення. Засилля іноземного купецтва та товарів, аж до привозу продуктів в місто, все це означало підрив візантійської економіки, сільського господарства та товаро-грошових відносин[2, с.5-42].

В цей час в Костянтинополі посилюється економічний тиск купців Генуї, Венеції та інших італійських торгових Республік, які внаслідок дешевості своєї продукції, виграли конкуренцію з візантійськими товарами. Місцеві корпорації стали менш прибутковими і поступово почали втрачати своє значення, оскільки не могли конкурувати з дешевими італійськими товарами.

Як бачимо із свідчень візантійських джерел, від тісних зв'язків з італійськими торговцями виграли лише великі землевласники, які як державні чиновники брали великі податки з італійських купців у всіх містах Візантії і регулювали взамовідносини з іноземними купцями, власне вони мали всю повноту влади в містах і робили все, щоб тільки їхні продукти та вироби ремесла попадали на ринок. За таких умов вони налагодили оптову торгівлю з італійським купецтвом. В цей же час широке візантійське земельне виробництво, яке концентрувалось у візантійських містах та селах в XII столітті було витіснено і передано в руки купців та ремісників Венеції та Генуї. Бувала економічна та торгова слава Візантійської імперії у кінці XII століття почала припинятись по причині занепаду

сільського господарства, торгівлі, товарного виробництва та ремесел перед засиллям дешевих товарів з Венеції та Генуї, які на кінець XII століття повністю заволоділи візантійським ринком, перетворивши могутню колись економічну базу Візантійської імперії в сировинний придаток[5, с.23-54].

Основними похідними політичного життя в Візантійській імперії в X-XII століттях була боротьба військової аристократії проти чиновницької бюрократії, яка міцно тримала в своїх руках всю політичну та соціально-економічну владу, впливаючи тим самим на візантійського імператора. З IX по XII-ті століття, в часи свого панівного становища, вона напрацювала великий досвід панування і тайних інтриг. Власне вона була прихильницею централізованої системи внаслідок чого отримувала великі прибутки з чітко налагодженої податкової системи. Однак слід наголосити, що уже в XI столітті ці два класи потроху зливаються в одну військово-політичну систему. Все це сталося завдяки тому, що військова аристократія в X та XI століттях організувала ряд повстань, що змусило столичну аристократією поділитися владою з військовою організацією[3, с.78-83].

В середовищі панівного класу в XI-XII століттях проходять серйозні переми, тут виникли декілька панівних кланів: Дуків, Комнинів, Ангелів, які склались як з представників земельної так і військової аристократії, вони, змінюючись по чергово при владі не змінювали суті самої Візантійської імперії[15, с.12-38].

Візантія залишалася феодальною монархією, вся структура влади якої докорінно відрізнялась від феодалізму західно-європейської країн[17, с.38-47].

В означений вище період історії процес розвитку Візантійської держави продовжувався з все більшим ускладненням і розширенням державної влади. В центральній владі виникли нові відділи, які повинні розбирати скарги громадян, а також відділ, який зобов'язаний був контролювати їх дії. Все це вело до розширення бюрократичного апарату та збільшення податків. Закінчення оформлення візантійської феодальної ієрархії відбулося у часи правління імператора Лева VI "Мудрого", який прославився законодавчими реформами і упорядкуванням бюрократичного апарату. Його структура влади "Табелі про ранги" дотрималася до кінця XII століття[10, р.145-180].

В цей час, центральні відомства, які контролювали візантійських чиновників та суспільство досягло - 60. Всі вони були зобов'язані доповідати імператору по всіх справах, в тому числі й військових, які стосувалися життєздатності в Візантійській імперії. Культ імператора сприяв тому, щоб законодавча та релігійна база суспільства почала трактувати його владу як спадкову. Чиновники, які були наближені і возвеличені імператором, отримали від нього у спадкове володіння великі земельні латифундії, робили все щоб возвеличити в усій Візантійській імперії конкретного імператора. За умов повної та фактичної влади, як наголосують візантійські джерела, усі сили чиновництва були покладені для возвеличення влади і слави візантійського імператора[7, s.12-43].

Власне в цей час імператорською владою, його складовою чиновництвом, активно вивчалась економічна політика, громадські інститути, система управління, релігійні інститути, які на думку імператора, повинні утримувати мораль та культуру в візантійському суспільстві. Особливо хвилювало імператора стан армії, а також історія, соціально-економічний, військовий та політичний стан близьких і далених від Візантійської імперії народів. Значну увагу імператор приділяв християнській релігії та Православній Церкві, оскільки Візантійська імперія намагалася виступати в ролі, голови християнських держав, як вищий захисник ідеалів християнського світу[16, s.27-73].

Особливих успіхів в цей час досягли візантійські чиновники в централізації управління над провінціями з метою послабити владу стратигів, місцевих чиновників, їх військову і цивільну владу. З цією метою візантійські імператори почали зменшувати розміри областей, фем, збільшуючи їх число, однак не дивлячись на такі зміни місцеві чиновники (катепани та дукати) зуміли сконцентрувати в своїх руках всю повноту як військової, адміністративної так і громадської влади. Їм від імені імператора роздавались пишні старі, та створені нові, почесні придворні титули[9, s.23-49].

Як проглядаємо, із сукупності проаналізованих візантійських джерел, скоро управління Візантійською імперією, зокрема її централізованою бюрократичною системою з Костянтінополя, стало мало ефективним. Боротьба з

чиновницьким деспотизмом, яке погрязло в казнокрадстві, взяточництві і фактично керувало країною без імператорського контролю, невілюючи державні цінності, стало неможливим. Така ситуація стала широкомасштабною тому, що і сам імператор займалися такими ж справами. Для збільшення надходжень в скарбницю візантійський імператор змушений був продавати чиновникам посади за великі гроші та звільняти від податків тих осіб, які заплатили великого хабаря. Візантійські чиновники купивши посади, під час виконання урядових функцій думали тільки про одне, як використати посаду щоб повернути витрачені на хараб гроші, а потім ще й збагатитись, за рахунок подачок та хабарів імператору[6, с.129-130].

За таких обставин боротьбу за трон в Візантійській імперії вели дві найбагатші династії, сімейні клани Комнінів та Ангелів, які з IX по XII століття почергово управляли Візантійською імперією[8, р.161-184].

У висновок дослідження, опираючись на проаналізовані візантійські джерела, можна наголосити, що Візантійська імперія в IX-XII століттях розвивалась скачками, оскільки візантійська бюрократична машина підлаштовувалася під процеси складання феодального виробництва. Слід наголосити, що війни та загрози варварського світу теж вносили свої корективи в поступальний розвиток Візантійської імперії, кордони якої то скорочувались то розширювались в залежності від військового успіху того чи іншого візантійського імператора. Оскільки імператори, як носії влади часто змінювались і Візантія не знала довготривалої традиції правління однієї династії, то форми і процеси розвитку були різними, інколи навіть регресивними. Можна наголосити, що з IX по XII століття Візантійська імперія інтенсивно не розвивалася, що видно з економічних процесів та соціальної структури візантійського суспільства[13, с.31-42].

У висновок наголосимо, що питання становища класів у візантійському суспільстві в IX-XII століттях, яке розвивалось хаотично відносно політичного світобачення конкретного імператора, ще до кінця не з'ясовані, оскільки влада кожного імператора була короткочасною, не конкретною і не могла внести суттєвих змін в розвиток як Візантійської держави так і візантійського суспільства[12, с.477-489].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Византийский Земледельческий Закон. Текст, исследование коментарий подготовили Липшиц Е.Э., Медведев И.П., Пиотровская Е.К. - Л., 1984.
- 2.Византийская книга Эпарха. (Коментар М.Я.). - М., 1962.
- 3.Ідзьо В.С. Політичні та релігійні взаємовідносини Україні-Русі з Візантійською імперією в IX-X століттях та в час прийняття великим київським князем Володимиром Святославовичем християнства. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VII.
- 4.Литарин Г.Г. Проблемы государственной собственности в Византии в X-XI вв. - Византийский Временник. - М.,1975. - Т.35.
- 5.Литаврин Г.Г. Особенности социальной структуры византийского крестьянства в IX-XII вв. - М., 1985.
- 6.Литаврин Г.Г. Ранне - феодальное общество на Балканах VI-XII веках. - М., 1985.
- 7.Beck H.G. Theorie und Praxis in Aufbau der byzaantinischen Zentralverwaltung. - Munchen, 1974.
- 8.Haldon J.F. Some remark on the Background to the Iconoclast Controversy. - BSI, 1977. - Т.38 (2).
- 9.Guilland R. Titres et fonctions de l'Empire byzantine. - L., 1976.
- 10.Guilland R. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantia. L'Epargue de la Ville. - BSI, 1980. - Т.41(2).
- 11.Wilkelmann F.Kirche und Gesellschaft in Byzanz vom Ende des 6. Bis zum Beginn des 8. Jh. - Klio, 1979. - Т.59.
- 12.Wilkelmann F. Kirche und Gesellschaft in Byzanz vom Ende des 6. Bis zum Beginn des 8. Jh.- Klio, 1979. - Т.59.
- 13.Zakythinos D. Byzantinische Geschichte, 324 - 1971. - Wien. - Koln.- Graz, 1979.
- 14.Kopstain H. Zur Veranderung der Agrarverhältnisse in Byzanz vom 6. Zum 8. - Etnografpfisch - Archaologische Zeitschrift, 1979.
- 15.Ostrohorsky G. Geschichte des Byzantinische States. - Munchen, 1959.
- 16.Obolensky D. The Byzantine Commonwealth. - L., 1971.
- 17.Jenkins R. Byzantium: The Imperial Centuries. A.D. 610 - 1071. - L., 1966.

Візантійська імперія у XII-XV століттях та проблема збереження літературної та культурної спадщини.

В історичній науці склалася точка зору, що Візантійська імперія, це грецькомовне передання культурних процесів, які склались і протікали в IV-V століттях нашої ери в областях Східного Середземномор'я і особливо розвинулись в епоху класичної Візантійської держави початку XII століття, яка активно функціонувала до середини XV століття. Фактично на протязі тисячолітньої історії до часу падіння Візантійської держави під натиском турків-османів, візантійська політична та культурно-християнська структура була панівною в Європі і близьких до неї країнах Азії та Африки. Як засвідчено в джерелах, візантійське право, судова система, література з самого початку кристалізації Візантійської імперії сформувалась на основі правової структури міста на Босфорі, Візантія, який в IV столітті став Костянтинополем чи новим Римом, піддані якого називали себе римлянами, чи як це звучало на грецькій мові - ромеями, а державність ромейською. Кожний громадянин Візантійської імперії в XII столітті знав, що вона перейшла від державного ладу стародавнього Риму та Греції[2, с.176-178].

Як засвідчують історичні візантійські джерела та наукові висновки вчених, у XII столітті, візантійська державна політична, економічна та релігійна система переживала кризу. Візантійська імперія перетворилась на військово-політичну репресивну машину, яка займалася тільки обкладанням податків та стримуванням завойовників, які зазіхали на її територію. Великі податки, які збиралися на потребу та вимогу імператора, привели до зубожіння візантійців. Все це привело до падіння торгівлі, ремесла, виробництва, а в подальшому до внутрішніх конфліктів у Візантійській імперії та повстань візантійців проти імператорської влади. В XII столітті стрімко почало розвиватися християнство, яке стало ідеологією в боротьбі за нові політичні, релігійні та моральні цінності як в Європі так і в Азії[8, с.250-295].

Велика відданість візантійців ідеалам ранніх християн було відповіддю на загальну зневіру громадян в Візантійську державну та торгово-економічну систему у XII столітті. В цей час візантійські імператори, які опиралися на військо намагалися

реорганізувати візантійське суспільство за рахунок багатств Православної церкви, зокрема великих монастирських землеволодінь. В цей час у XI столітті на небосклоні візантійської культури, літератури та державницької думки появляється найбільш яскравий її представник, Михайло Пселл (1018-1096 рр.). Візантійські джерела так характеризують його: "Видний чиновник, хвацький інтриган, який зумів викликати довіру самих різних імператорів, жадний збирач чинів та помість, разом з всім цим, високий інтелектуал в візантійській історії. Визначний науковець, який серйозно готувався до занять. Автор багатьох творів по математиці, філософії, філології, богослов'ю, історії, праву, медицині, музиці, астрономії, архітектурі. Його зрілий розвинений розум, тверезий скептицизм та любов до знань, надають його обличчю прекрасні риси"[3, с.361-362].

У слід за інтелектуальним всплеском та тривалим науковим розквітом, який відбувся у Візантії в XI столітті в епоху Михайла Псла, в кінці XI століття настала велика криза Візантійської імперії в зв'язку з натиском зі сходу турків-сельджуків і норманів з заходу. Однак імператору Олексію I Комнину, який прийшов до влади в 1081 році після страшної перемоги турків-сельджуків над візантійцями при Манцикерті, зробивши ставку на провінційну знать, вдалося на тривалий час зупинити турків-сельджуків і утвердити владу у Візантійській імперії, династії Комнінів. В цей імператору Олексію I Комнину, вдалось провести широкомаштабну феодалізацію суспільства і наблизити візантійське суспільне життя та християнську культуру до норм західно-європейського християнсько-рицарського суспільства. Щоб іти по цьому шляху візантійський імператор Олексій I Комнен був змушений жорстокими методами придушувати народні рухи "павликанців та богомолів", а з другої сторони остаточно, щоб збільшити військо за рахунок селян, знищити інститут рабства[3, с.243-244].

В XII столітті Візантійська імперія збільшує свій державний та військовий потенціал за рахунок простих візантійських селян, які обіймають посади в імператорській владі, тому в історії візантійської літератури в цю епоху, домінує література написана на простій народній візантійській мові. Візантійська аристократія давно знала, що придумана нею

офіційна мова написання дуже сильно відрізняється від народної мови. Власне в цей час появляється один із знаменитих поетів Візантії, Феодор Продром, який розпочав, а його наступники продовжили писали і розвивати народну візантійську мову. Феодор Продром у своїх творах наголошував:” що держава повинна освідченим людям, поетам, створити такі умови, щоби Візантія мала подальшу історико-літературну перспективу”[6, с.69-70].

До початку XIII століття Візантійська держава знову попала в велику кризу, все це зразу відбилось на її культурі та літературі. У 1204 році латиняни пограбували візантійську столицю, Костянтинополь, і привели візантійську культуру та літературу до упадку, оскільки всі костянтинопольські інтелектуали втікли у Нікею, звідти в 1261 році відновлюється візантійська література, культура, як і сама Візантійська імперія. Характерні особистості цієї візантійської доби: Никофор Хумі та Феодор Метохит, які серйозно займалися античною філософією та астрономією. Власне вони відродили візантійську культуру, науку, літературу та мистецтво. Слід наголосити, що ім'я Феодора Метохита пов'язане з історією візантійського мистецтва. Із візантійських джерел, відомо, що в 1303 році його діяльність була пов'язана з укладанням високохудожньої мозаїки[4, с.213-214].

В цей же час в Візантії розвивається фольклорна література, яка стає домінуючою аж до падіння візантійської державності. До наших днів дійшов один із яскравих тогочасних літературних пам'ятників: “Житіє шанованого Осла” та “Прекрасна розповідь про Осла, Вовка і Лиса”. Всі персонажі знаходяться в чисто візантійському колориті, де Лис і Вовк це просто надхненники хитрості та насилля, які нагнали на Осла (народ) силу страху. Як бачимо із джерел політичної історії Візантійської імперії в XIV-XV століттях, вона сильно зменшувалася під військовим натиском турків-сельджуків.

29 травня 1453 року володар Османської імперії Мехмед II в'їхавши в Костянтинополь поклав трагічний кінець багатовіковій візантійській державності та християнській культурі. Останні зразки візантійської літератури, це Лаонік Халкокондил, який залишив нам:” Опис катастрофи 1453 року” та яскравий представник пізньовізантійської класики, Лаонік Афінянин, який

писав:” я говорю про трагедію, яка сталася з державою еллінів, і про те як турки зібрали силу, якої ще не було... Ніхто із візантійців не міг повірити, що через тисячолітнє політичне, економічне, літературне та культурне життя, яке пройшла Візантія, як високочультурна та літературна країна, вона припинила функціонувати”. Останній мислитель Візантії Лаонік Афінянин у висновок свого трагічного твору наголошує:” треба в трагічний час в душах тримати візантійську національну ідею з почуттям патріотизму, розпочату Гомером, яку так жорстоко і безжально сьогодні знищили турки...”[1, с.20-21].

Із числа дійшовших до нас візантійських рукописів особливу увагу заслуговує рукописна поема XVI століття, “Про Велісарія” рукописна балада XV століття “Армутіс”, епопея в Грот-Фератській редакції XIV “Дігеніс Акріт”, яка вперше була надрукована в 1870 році[12, s.21-73].

Дальше були віднайдені три рукописи XIV століття поеми Костянтина Гермоніака “Гіада”, анонімні рукописи поеми XIV століття “Троянська війна”, рукопис поеми, яка датується 1520 роком “Ахіллеяда”, а також рукопис XIV століття який належить відомому гуманісту Вісаріону Нікейському, яка сьогодні зберігається в бібліотеці Святого Марка в Венеції[7, с.77-78].

Розглянемо твори героїчного візантійської культурної спадщини в хронологічному порядку. Як бачимо із напрямку всі ці твори були складені на основі народного героїзму який був проявлений у боротьбі з зовнішніми ворогами Візантійської імперії, передусім турками. В подальшому, як бачимо із аналізу цих творів, вони були оброблені і перетворилися в історичні поеми завдяки осмислення їх візантійськими вченими. Як бачимо із візантійських джерел XIV-XV століть, героїчні поеми були написані на основі класичної античної та візантійської літератури, у більшій мірі, літератури наукової. Таким чином ми бачимо могутній книжний, а не народний візантійський епос, який створений індивідуальною майстерністю візантійських фахівців, які на основі побаченого і відкритого відтворили реаліні історичні події в Візантійській імперії, які опісля, переросли у візантійський епос. Прикладом такої фахової творчості може бути поема про знаменитого візантійського полководця епохи Юстиніана, Велісарія, яка була написана Емануїлом Георгілом[13, p.153-202].

Слід наголосити, що в творчому доробку цього автора зберігся ще один твір “Чума на Родосі”. Ці праці написані в візантійському стилі, епохи Юстиніана, закликають візантійців вигнати турків з Костянтинополя, що дає право датувати написання поеми після 1453 року. В поемі “Велісарій в Візантії” наголошено, що Велісарій підкорив багато земель та країн, виграв багато війн і загинув внаслідок наговорів злих та зависних людей. Таким чином поеми типу “Велісарій в Візантії” появлялися в Візантії у різні періоди, особливо в час нападів різних ворогів на Костянтинопіль. Як бачимо, що реальні події переростали в епос, який поширювався у віршованій та пісенній формі в лоні візантійського народу. Характерною в цьому жанрі є цикл “Акритських пісень”, які дійшли до нас в рукописі XV століття. Три усні версії цих пісень співалися в Європі ще в другій половині XIX століття[9, р.249-251].

Таким чином розглянувши візантійський героїчний епос можна зробити висновок, що він створювався в суто візантійських історико-культурних умовах на яскравих прикладах візантійської багатомітової історії, яка бере свій початок в давньогрецькій архаїці, передусім епосі та культурі[10, s.123-156; s.174-185].

Аналіз художніх особливостей візантійського народного епосу показує, що автори будували його на глибокому знанні прадавніх візантійських народних традицій. В загальному візантійські дієписці в своїх творах протиставляли свої героїв чужим, зокрема арабським, перським, аварським, слов'янським та іншим показуючи глибоку християнську мораль візантійських героїв та воїнів, показуючи їх мудрими, відважними, сильними, захисниками своєї батьківщини. Як бачимо із візантійського епосу завжди горе та страждання закінчувалося перемогою героїв візантійського епосу над ворогами. Все це дає право назвати візантійський епос певним зразком візантійського професіоналізму. Художні прийоми, які використовуються в візантійському епосі говорять про яскравість візантійської поетичної творчості, стилю та знання, як візантійської історії так і книжної культури. Не виключено, як вважають дослідники, що на візантійський епос вплинули пізньоантичні та візантійські романи, які висвітлювали героїчну епопею візантійського народу.

Слід відзначити, що серед творів героїчного епосу є багато таких, які явно відступають від традицій народної творчості, серед цих творів найбільш характерні поеми: анонімне “Життя Олександра” (XIV ст.), “Троянська війна” (XIV ст.), “Іліада” Костянтина Гермонаіака” (написана в XIV ст., збереглася в рукописі XV ст.), анонімна “Ахіллеїда” (рукопис XVI ст.), анонімне прозове “Сказання про Олександра Македонського (рукописи XVI та XVII ст.).

Всі наявні твори яскраво розкривають інтерес візантійського суспільства, його еліти XIV-XV століть до творів античної літератури та культури. Всі поеми повернуті до героїв далекого минулого не даремно, що їх світобачення привернуті до таких постатей, як Олександра Македонського та героїв часу Троянської війни, героїв Іліади та Одисеї.

Як бачимо із візантійських джерел, в XIV столітті в Візантійській імперії великою популярністю користувався прозаїчний твір “Роман про Олександра” написаний істориком Калісфеном, який супроводжував Олександра Македонського в його походах. В цей же час у Візантії в XIV столітті виникає анонімний віршований роман “Про Олександра Македонського” під назвою “Життя Олександра”. Цей твір з’єднав у собі риси роману та епічної поеми. У творі образ Олександра Македонського отримав сильне християнське забарвлення, він схожий на епічний твір, який був створений в Візантії в пізній епохи[11, s.25-29; s.47 - 52].

Всі решту вищеперелічених творів, це фактичне дублювання більш ранніх аналогів, які були написані на замовлення визначних візантійських можновладців у XII-XIV століттях, які намагалися переосмислити надбання попередніх епох для відновлення візантійської державницької та епічної пам’яті перед початком її трагічного кінця[5,с.403-404;с.681-691].

У висновок наголосимо, що візантійські складачі пізнього героїчного епосу шукали виходу для порятунку Візантійської імперії. В останні десятиліття знову відновлюється візантійська епічна спадщина, яка на думку візантійських інтелектуалів повинна була підняти бойовий дух, візантійців, у справі відновлення тисячолітньої візантійської державної традиції...

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Аверинцев С.С. Византийская литература. - М., 1974.
- 2.Ідзьо В.С. Візантійська держава - історія, релігія, політика, економіка та розвиток феодального господарства в IV-VII ст. н.е. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 3.Истрия Византии. - М., 1967. - Т. II.
- 4.Лазарев В.Н. Истрия византийской живописи. - М.,1947. - Т. I.
- 5.Памятники византийской литературы IX-IV вв. - М., 1969.
- 6.Псевдо-Продром. Византийский Временник. - Т.XXIV.
- 7.Попова Т.В. Византийский народный и книжный эпос. Византийская литература. - М., 1974.
- 8.Штаерман Е.М., Трофимова М.К. Рабовладельческие отношения в ранней Римской империи (Италия). - М., 1971.
- 9.Baund - Buvy S. La chanson d'Armouris et sa tradition oral. - Byzantion, 1938. - Т.13.
- 10.Wege der Forschung, hrsg. Von L. Petzoldt, Bd. I - CLII. - Darmstadt, 1956 - 1969.
- 11.Das byzantinische Alexandergedicht. Hrsg. Von S.Reichmann. - Hain, 1963.
- 12.Istori kai statistike Trapedzountos... ypo S. - Ionnidou Konstantinoupolis, 1870.
- 13.Cantarella R. La Diegesis horaiotate tou thaumastou ekeinou tou legomenou Belisariou (di anonimo autore). Texto critico con una Appendice. - Studi Bizantini. - V. 4, 1935.

Наукове видання

Віктор Ідзьо

**Візантійська християнська держава
в IV-XV століттях**

Видання II, 2015р.

*Подано до друку 1.01.15 р. Підписано до друку 21.01.15 р.
Формат видання 60/ 84 1/16. Папір офсетний. Умовн.друк.арк.10,25
Зам.56. Тираж 300 шт.*

Видавництво “СІМІК”

76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цюклера, 9а
тел. (0342) 78-91-26, 78-91-29

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серія ІФ №11 від 27.03.2001 року.

Віддруковано в друкарні видавництва ПП «СІМІК»
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цюклера, 9а, тел. (0342) 78-91-29

Віктор Ідзьо

**Візантійська
християнська держава
в IV-XV століттях**

